

ZÁKLADY REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE

text přednášky 2

MODERNÍ POJETÍ REGIONU

Koncept regionu nikdy nezůstal omezený pouze na geografii a byl používán široce např. v ekologii rostlin nebo ve fyto-sociologii. Práce s regiony nezůstala omezena ani na FG a tak např. sociální antropologové pracovali na vymezení **kulturních oblastí** primitivních kmenů, urbánní sociologové studovali tzv. **přirozené sociální oblasti** v rámci města, velký počet rurálních sociologů vymezoval socio-kulturní oblasti a jako jedni z posledních i ekonomové zvolili v některých směrech studia regionální přístup. V mnoha vědních disciplínách, kde určitou roli hraje prostorové rozložení jevů a jejich studium z ekologického úhlu pohledu, se vyvinul nezávislý regionální přístup. Řada vědních odvětví, často velmi si vzdálených, si osvojila regionální přístup i díky tomu, že věda používá stejné postupy. Jedním z nich je i **klasifikace** – formou klasifikace známé z ostatních vědních disciplín je v geografii regionalizace.

Idea regionu jako jednotky do geografie přišla přibližně v 18. století, kdy geografům přestali pro účely popisu vyhovovat administrativní/politické jednotky a volali po vymezení přirozených oblastí. Prvních 20. let 20. století přineslo 3 odlišné přístupy k regionu:

1. Koncept *pays*

Francouzská geografická škola publikovala na začátku století řadu monografií popisující oblasti se specifickým způsobem života – **genre de vie**. tyto oblasti pojmenované **pays**, byly bez zbytku venkovského typu, nedotčené průmyslem a dopravními možnostmi a se vztahy výhradně lokálního charakteru. Odlišovacími znaky byly typ budov, způsoby farmaření a struktura osídlení – Vidal de la Blanche, proponent tohoto přístupu neviděl pouze determinující roli životního prostředí, spíše:

.....přízpůsobení se každé společnosti podmínkám místního fyzického prostředí, odehrávající se na pozadí stovek let, vytváří ve společnosti lokální charakteristiky, které nejsou k nalezení ve společnosti jiné. Člověk a příroda jsou spojeny v jeden celek jako šnek a jeho ulita. Toto spojení je tak blízké, že nelze oddělit působení přírody na člověka a působení v opačném smyslu. Tyto dvě formy vytvoří komplikovaný amalgám.....

Tento přístup se rozšířil i mezi nefrancouzské geografie, úspěšně byl ale aplikovatelný pouze na výzkum **lokalizovaných agrárních společenství**, méně pak už na moderní průmyslovou společnost.

2. Přirozený region

Zatímco francouzští geografové se zabývali malými částmi povrchu Země a zabývali se jak přírodní, tak lidskou složkou (kulturním prostředím), geograf Herbertson se v článku z roku 1905 pokusil o rozdělení celého světa do regionů vymezených na základě fyzických znaků. Upozorňoval, že ačkoli existuje řada regionalizací světa na základě klimatu či vegetace, je skutečný prostor člověka vytvářen mnoha elementy – klimatem, konfigurací terénu, vegetací. Vegetace dle Herbertsona souvisí s klimatem, zatímco konfigurace terénu hraje sekundární roli. Přesto jsou jeho mapy něčím víc než klimatickou regionalizací/klasifikací. Herbertsonův článek poukázal na těsné sepětí klimatu s vegetací a ukázal, že zatímco FG prvky lze studovat odděleně, přiřadíme-li lidskou společnost toto oddělování možné není. Herbertson navrhl, aby přirozené regiony tvořily základ, **rámec pro studium lidských společností**.

Herbertson napsal:

....porovnáním vývoje stejného etnika v rozdílných regionech je možné přijít k poznání vlivech určitého typu prostředí na své obyvatele a umožnit odhadnout rozsah non-environmentálních faktorů ovlivňujících lidskou společnost....

Herbertson nebyl rozhodně prvním vědcem spojujícím v regionalizaci více rysů, mezi takové patřil např. pedogeograf Dokučajev (spojení mezi půdou a vegetací)

3. Single-feature regions

Oba dva předchozí koncepty (pay a přirozený region) byly založeny na sledování mnoha vlastností a jevů na zemském povrchu. Počaly se tedy objevovat pokusy o regionalizaci na základě jednoho ukazatele. Příkladem mohou být práce rostlinných geografů ustanovující klasifikaci vegetace, stejně tak zoogeografové se snažily uspořádat světovou faunu do regionů či Koppen vytvořil mapu klimatických regionů. Tyto pokusy o vytvoření single-feature regionů měly společné charakteristiky: 1. zabývaly se **velkými oblastmi**, čili logicky byla věnována malá pozornost exaktnímu vymezení hranic, 2. vzhledem k tomu, že regionalizace probíhala na základě sledování jednoho ukazatele, jako např. vegetačních formací či klimatu, stávalo se že kritéria regionalizace nebyla vlastnostmi sledované/regionalizované věci či jevu, ale jiného **procesu**, který stál v pozadí (regionalizace půd byla v podstatě dána rozložením izoterem a izohyet, stejně tak jako řada vegetačních regionů kopíruje regiony klimatické). Reakcí bylo přesunutí pozornosti k regionům menší velikosti, kde např. vztah mezi půdami a klimatem již nebyl tak samozřejmý a jednoduchý.

Tyto ranné klasifikace měly další nedostatky – brzy se ukázalo, že v řadě případů nejde o regionalizaci na základě jednoho ukazatele – např. vymezení vegetačních regionů bylo založeno jednou na sledování fyziognomických znaků rostlin, podruhé na floristické kompozici. Takovéto regionalizace pak nemohly být srovnatelné. Stejně problémy vznikly i při vymezení klimatických či půdních regionů.

V současné geografii jsme si vědomi faktu, že přirozená klasifikace je velice obtížným problémem. Proto předpokládáme, že zemědělské regiony vymezované na základě výnosů a dobytka nebudou souhlasit s regiony vymezenými na základě orné půdy a velikosti farem; to funguje pouze v případě existence silného a vlivného faktoru způsobujícího silnou prostorovou ko-varienci ostatních ukazatelů.

Ukázal se rozhodující vliv zvolené klasifikace na výslednou regionální strukturu a definitivně se potvrdila účelovost regionalizace (tj. nelze vytvořit ideální, univerzální regiony)

Mezi válkami

Vzrostl počet single-feature regionalizací a to i v menších měřítcích. Nejviditelnějším trendem byly snahy o regionalizaci kulturních znaků a to např. v podobě tzv. **zemědělských regionů**. Přirozeným regionům se dostávalo stále menší pozornosti – přesto bylo navrženo, aby byly vymezovány nejen na základě FG ale i kulturních znaků. Rozvinul se koncept **geografického regionu** studující interakci různých komponent v rámci makroorganismu Země a jejich obyvatel. Šlo opět o oblasti kde se společnost nějakým způsobem vyrovnávala s přírodními podmínkami a které vykazovaly homogenitu fyzických a kulturních znaků.

V roce 1937 výbor Geografické asociace publikoval závěry ke klasifikacím a rozdělil dva typy regionů: generické a specifické.

Generické regiony – které spadají do určitých kategorií regionů, můžeme najít na různých místech světa, svým typem a způsobem vymezení jsou srovnatelné s ostatními regiony.

Specifické regiony – jsou to individuální, jedinečné regiony definované nejen podmínkami oblastí, ale také jedinečnou polohou ve vztahu k ostatním regionům.

Vedoucí charakteristikou specifických regionů byla jejich poloha (location), zdůrazňován byl význam relativní polohy vůči regionům jiným.

Dalším významným mezníkem meziválečné geografie bylo „objevení“ **nodálního regionu**. Dosud diskutované regiony byly regiony uniformními – pokud jsme definovali zemědělské regiony na základě podobnosti mezi farmami či poli, byla tato podobnost nedílnou součástí elementů, na základě kterých se region vymezoval.

Nodální regiony počaly být vymezovány ne na základě podobnosti znaků, ale na základě **vztahů mezi věcmi či místy**. (20 – 30. léta). Jedním z typů agregace/regionalizace je **funkční integrace**, mnohem častější než integrace na základě homogenity. Je to právě síla sociálních či ekonomických vazeb, která hraje rozhodující roli při vymezení funkčního regionu. Nodální region je defacto speciálním případem regionu funkčního; charakteristický je právě dominujícím jádrem.

Tato idea byla do jisté míry navrhována už dříve, např. Vidalem de la Blanche, kdy on navrhoval v budoucnosti studovat vztahy mezi městem a hlavními vesnicemi v jeho zázemí.

Zastánci nodálních regionů se soustřeďovali především na vztahy mezi centrálním místem a jeho sousedícím okolím (např. Walther Christaller). Idea, že nodální region vymezuje oblast s určitou

formou organizace a sleduje funkční vztahy mezi místy, převážila do té doby převládající uniformní přístup.

V regionální teorii tyto dva přístupy znamenají, že dva objekty mohou být zařazeny do jedné kategorie na základě vrozených podobných vlastností či na základě toho, že přesto že jde o nepodobné objekty, funguje mezi nimi nějaký vztah. Nodální region se stal populárnějším konceptem a to zejména v důsledku rozvíjející se ekonomické geografie, kdy nabízel lepší možnosti zachytit **moderní průmyslovou společnost**.

Období mezi válkami bylo obdobím prudkého rozvoje regionální geografie – souviselo to i s rozvoje regionálního plánování (nejprve v SSSR – plán GOERLO, rozdělení území na celky s relativně samostatnou výrobou i spotřebou energie z místních zdrojů; šlo o oblast definovanou rozvojovými možnostmi danými přírodními podmínkami, kulturními tradicemi a pracovními návyky obyvatelstva, objevili se pojmy jako specializace, komunikační vazby či regionální střediska; vyčleňování tzv. územních výrobních komplexů.) Regionální plánování se však určitým způsobem objevilo i ve Velké Británii a USA.

Koncem této epochy se začala objevovat **kritika regionálního přístupu**:

- A. Region není entita ani organismus, tzn. že zemský povrch není mozaikou stvořenou z regionů a vymezení této mozaiky není primárním úkolem geografů.
- B. Je nepravděpodobné, že všechny jevy na zemském povrchu, které vytvářejí totalitu (celek) prostředí, by měly prostorově ko-variovat. Takže pokud existují oblasti s určitými typickými rysy, pojmenované jako geografické regiony, stejně tak musí existovat oblasti, které nemají žádný typický charakter a nemohou být začleněny do žádného regionu. Tzn. že 1. je určitě více přechodných oblastí, než existuje „regionů“ v tomto slova smyslu a že 2. pokud region nemůže být přesně vymezen, je otázkou zda existuje.
- C. Ekologický přístup k lidským společnostem je cenný, nicméně stále evokuje duch geografického determinismu a málo je zohledňována váha ostatních faktorů.
- D. Regionální koncept je statickým pohledem na lidský život, protože:
  - systém regionů je platný pouze v momentě pro který byl konstruován – nabízí se pouze málo možností jak studovat změny v čase;
  - regionální studia definovala region převážně jako komunitu relativně izolovanou od zbytku světa – v současnosti však žádná moderní oblast či region není nezávislá; z toho plyne, že větší pozornost by měla být věnována meziregionálním pohybům a region by neměl být nikdy studován izolovaně.

Typologie regionů

Pro studium regionů a jejich jednotlivých typů musíme jako geografové přijmout myšlenku, že neexistuje jeden absolutní prostor.

Řada autorů rozlišuje 4 typy prostoru, v rámci kterých lze studovat příslušné typy regionů:

1. strukturovaný materiální prostor

Fyzický – přírodní region

Výsledek geologických a geomorfologických procesů působících po dlouhou dobu. Tyto procesy vytvářejí přírodní krajinu a přírodní regiony. Přírodní regiony se však stávají méně a méně významnými v současné společnosti, ačkoliv hrají/hráli roli jako prostředí pro lidské aktivity a vytváření pocitu identifikace a regionální identity. Přirozené hranice jako hory či řeky stále dnes tvoří hranice regionů, které už však po dlouhém vývoji fungují na jiném základě. Vertikální vazby.

2. socio-ekonomický prostor

Ekonomický – funkční region

Jde o analytickou definici – vychází z přístupu definovat region jako funkční jednotku – fungující skrze efektivní ekonomické chování lidí.

Např. v klasické teorii centrálních míst je region definován podle své pozice na ose mezi centrálním místem a periferií, centrálním místem a zázemím. V tomto směru je region orientovaný na produkci, heterogenní a horizontální.

3. politický prostor

Politický-administrativní region

Jde o normativní definici regionu jako socio-politické interpretace. Na jednu stranu je výhodné pro stát decentralizovat území do malých jednotek a řídit je skrze politickou reprezentaci. Role této definice se zvýšila v moderní společnosti. Regiony jsou důležitými úrovněmi ekonomických intervencí či politických regulací. Je to oblast v rámci, které se odehrávají politické debaty a akce.

4. kulturní prostor

socio-kulturní region

Komplexní definice. Tradičně byly regiony definovány jako umístění skupin lidí s podobnou lingvisticko-kulturní charakteristikou a socio-kulturními praktikami spjatými s určitým regionem. To znamená, že bylo možné mluvit umístěné občanské společnosti, etnických regionech či homogenních kulturních regionech, kde lidé sdílejí společnou vizi regionu. Kvůli migraci a diverzifikované identitě moderní společnosti je toto pojetí v současné době a v postmoderní společnosti nemožné.

Současný socio-kulturní region je médiem pro sociální interakce, místo setkávání lidského faktoru a sociální struktury. Analýzy se posunuly k symbolickým krajinám a symbolické konstrukci míst.

Všechny lidské aktivity se odehrávají v **materiálním prostoru**. Materiální infrastruktura jako jsou komunikace, mosty, apod. vytvářejí základní předpoklady pro uskutečňování lidských interakcí. Fungování lidské společnosti bylo vždy založeno na využívání a přeměně přírodního prostředí. Rozdílné místní ekologické podmínky vytvářely jiné příležitosti pro organizaci společnosti.

Nástup kapitalismu, industrializace vytvořily prostředí/prostor, ve kterém už jsou lidské aktivity a jejich prostorové uspořádání relativně nezávislé na přírodním materiálním prostoru. Výměna zboží a osob oslabil vztahy lidí s místním prostředím, půdou, přírodními zdroji (vertikální vazby) a naopak posílila význam vazeb horizontálních. Tyto horizontální vazby vytvářejí tzv. **socio-ekonomický prostor**, který už nemůže existovat nezávisle na lidské společnosti.

Politický prostor a jeho regionalizace umožňují kontrolu nad socio-ekonomickým a materiálním prostorem (tj. např. regulují využití půdy, regulují ekonomické vazby, upravují vztahy mezi jednotlivými státy a regiony).

V **kulturním prostoru** dochází k regionální identifikaci (prostřednictvím jazyka, tradic, apod.).

Zpravidla je velice obtížné analyzovat tyto prostory a jejich regionální uspořádání odděleně. Kupříkladu ekonomická úspěšnost regionu může být založena na silném pocitu regionální sounáležitosti a identity čerpající mj. ze specifického a neporušeného životního prostředí. Tyto prostory a regiony v nich konstruované se tedy překrývají jak v čase, tak v prostoru.

Statická typologie rozděluje regiony na formální, funkční, percepční a administrativní (viz přednáška z HG).

Z **analytického hlediska** můžeme rozlišit mezi 3 typy konceptů regionu:

- **nevědecký koncept** regionu – region/regionalizace nám slouží jako praktická pomůcka, např. pro sběr statistických dat. Takovými regiony jsou např. statistické oblasti, základní sídelní jednotky, mohou tak být chápány městské části, obce, apod. Jinými slovy v takovémto pojetí se region používá pro získávání či zobrazování dat a je typické pro aplikovaný či komparativní výzkum. Současné pojetí regionu v tzv. Evropě regionů má často charakter tohoto konceptu – regiony jako jednotky pro realizaci regionální politiky, NUTS statistické regiony.
- **předmětově-orientovaný koncept** regionu – regiony jsou brány jako objekty, resp. jako výsledky výzkumného procesu. Empirické poznatky jsou funkčně či formálně klasifikovány. Sem spadá diskuse o tom, zda jsou regiony reálně existujícími jednotkami či mentálními, abstraktními konstrukcemi. Tento koncept je pěstovaný zejména v geografii, někdy ovšem mohou být na základě takto vymezených regionů vymezovány i praktické formy regionu – např. politické a administrativní regiony, speciální zóny, apod.
- **kritický přístup** – objevuje se v rámci tzv. nové či kritické regionální geografie. Regiony jsou v tomto pojetí tzv. **společenskými konstrukcemi**, které jsou formovány dlouhou dobu ekonomickými či sociálními vztahy; tyto vztahy jsou různým způsobem materializovány

(prostřednictvím akumulace kapitálu) a institucionalizovány, či slouží jako symboly k vyjádření regionální identity. Jde o nejkompexnější ze tří uvedených pojetí regionu.

Samotné slovo region má tedy řasu konotací:

- **historické** konotace – region je něco s delší časovou tradicí
- **ekonomické a politické** konotace – region jako oblast ekonomických vazeb, resp. region oblast disponující politickou mocí.

Z **ekonomicko-politického** hlediska je dnes pozorovatelný zvýšený zájem o regiony s postupující ekonomickou a kulturní **globalizací**. Drtivá většina globalizačních mechanismů a dopadů je popisována a zkoumána právě v měřítku regionů a to především díky tomu, že region je instinktivně vnímán jako přechodová úroveň mezi lokálním a národním.

Stále častěji se rovněž klade rovnítko mezi region a **place** (místo). Jestliže je prostor rámcem pro horizontální vztahy, je místo bodem kde se tyto vztahy kříží a navzájem se ovlivňují – do této polohy se nyní dostává region (oblast kde interreagují společenské a ekonomické procesy nejrůznějších měřítek, oblast, která je řízena a plánována).

Další otázkou je ohraničenost regionů hranicemi. U FG, resp. ekologicky podložených či administrativních nebo kulturních regionů jsou hranice relativně ostré, zatímco např. u ekonomických regionů již tak patrně nejsou. Často nastávají problémy v oblasti plánování či administrativní správy regionu, jejichž hranice působnosti nekorrespondují s rozsahem ekonomických nebo kulturních jevů a jejich možnost regulace je tak významně omezena.

Jinými slovy – regiony mohou být v určitých aspektech vymezeny zřetelnými hranicemi, zatímco v aspektech druhých hranicemi méně zřetelnými. Vymezování hranic je vedle studia **institucionalizace** regionu postupem k vyjádření územního rozsahu regionu. Hranice v nové regionální geografii už nepředstavují pouze linie, která odděluje 2 kvality, ale může jít také o sjednocující prvek, který sám o sobě tvoří obsah regionu (viz. regiony příhraniční spolupráce, příměstské zóny, apod.).